

Janusz Nowiński, *Ląd*, Wydawnictwo Tamkapress, Warszawa 2013, ss. 98.

Opracowania poświęcone zespołom klasztornym najczęściej koncentrują się jedynie na analizie ich historii, kształtowaniu się bryły architektonicznej czy elementach stanowiących wystrój wnętrza. Książka *Ląd*, autorstwa Janusza Nowińskiego, obok zagadnień wyżej wymienionych, pokazuje również piękno zabytku, uznanego w 2009 r. za Pomnik Historii. Nastrojowe i perfekcyjnie opracowane zdjęcia wprowadzają w klimat średniowiecznego opactwa. Towarzyszący ilustracjom tekst uzupełnia informację wizualną i oprowadza po całym klasztorze, wskazując najciekawsze obiekty. Staranność szaty graficznej, autorstwa Sławomira Krajewskiego, zaskakuje czytelnika książek naukowych i pogłębia doznania estetyczne. Wiadomości historyczne, a także dotyczące sztuki, w tej książce-albumie poprzedzone są szeregiem zdjęć pokazujących zabytek i otaczającą go zmieniającą się wraz z różnymi porami roku przyrodą.

Umieszczona na początku książki ilustracja ukazująca aksjonometryczne ujęcie zabudowań klasztoru i kościoła w Łądzie pozwala uzmysłowić sobie ogrom tego założenia, ufundowanego w ostatniej ćwierci XII w. przez księcia Wielkopolski Mieszka III. We wstępie opracowania pojawia się krótka charakterystyka lokalizacji cysterskiego cenobium w pradolinie Warty. Kolejno Autor przechodzi do omówienia założenia klasztorne, typowego dla średniowiecznych założeń cysterskich, choć przebudowa z 1. ćw. XVIII w. (według projektów Pompea Ferrariego) nadała mu barokową szatę.

Omawiając wyposażenie klasztoru, Janusz Nowiński zwraca uwagę na wyróżniające się walmi ikonograficznymi, powstałe w latach 1714-18, malowidła sztalugowe Adama Swacha, ilustrujące historię zakonu cystersów i związane z nią hagiograficzne legendy. Monumentalne obrazy Swacha, wykonane na zlecenie opata Mikołaja Antoniego Łukomskiego, eksponowane są na ścianach klasztornych krużganków; z cyklu 26. obrazów zachowało się 20.

Sala kapitułowa (ok. połowy XIV w.) była miejscem spotkań, narad i sądów cysterskiego zgromadzenia. Prezentując to wnętrze, Autor zwraca uwagę na ciekawe rozwiązanie konstrukcyjne, jakie zastosowano w tym pomieszczeniu. Gotyckie, trójpodziałowe sklepienie wsparto na centralnie usytuowanym filarze. Wystrój wnętrza tworzą namalowane w XVIII w. biblijne sceny nawiązujące do sędziowskiej roli, jaką pełnił kapitułowy. Interesujące są tutaj również zaplecki stalli, na których przedstawiono cysterskich świętych i błogosławionych – unikalny zbiór, cenny dla badań nad cysterską hagiografią.

Za najcenniejszy zabytek klasztoru Janusz Nowiński uznaje gotyckie Oratorium św. Jakuba Apostoła, w którym znajduje się polichromia z ok. 1370 r. Można zapoznać się ze zwięzłym opisem programu ikonograficznego tego wnętrza, jego zleceniodawcą i wykonawcą. Zdjęcia, towarzyszące analitycznemu opisowi, dzięki odpowiedniemu doborowi kadrów, pozwalają czytelnikowi zobaczyć kompozycję oraz detale poszczególnych scen. Polichromia Oratorium pozostaje bezcennym ikonograficznym źródłem wiedzy o obyczajach rycerstwa i kulturze dworskiej tego czasu.

Kolejnym z omawianych wnętrz jest Sala Opacka, funkcjonująca w dawnym klasztorze jako nowy kapitułowy. Polichromię freskową tego wnętrza w 1722 r. wykonał – wspomniany już – Adam Swach. Scena dekorująca plafon na suficie prezentuje „alegorię ludzkiego życia jako drogi wiodącej

przez naśladowanie Chrystusa i świętych do nieba, lub przez grzechy i występki do piekielnej otchłani” (s. 41). Przy krzyżu niesionym przez św. Franciszka z Asyżu, w lewym dolnym rogu fresku, Adam Swach umieścił swój autoportret¹. To krótkie omówienie wnętrza Sali Opackiej-Nowego Kapitułarza, projektu Pompea Ferrariego, kończy rozdział poświęcony klasztorowi.

Kolejna, obszerna część książki jest poświęcona architekturze i wystrojowi wnętrza kościoła. Tu, podobnie jak w poprzednim rozdziale, tekst poprzedza kilka całostronicowych zdjęć łódzkiej świątyni, będących swego rodzaju wstępem do prezentowanych w dalszej części szczegółowych zagadnień. Janusz Nowiński, opisując historię kościoła, podkreśla złożony charakter jego architektury. Część wschodnia budowli wzniesiona do końca XVII w. według planów Józefa Szymona Bellotiego, na którą składają się prezbiterium i transept, powtarza plan świątyni średniowiecznej. Część zachodnia, wzniesiona w latach 1728-1730 przez Pompea Ferrariego na planie centralnym, jest zwieńczona monumentalną kopułą (Por. s. 45). Powierzchnię kopuły dekorują freski Jerzego Wilhelma Nenuherta z 1733 r. Polichromię śląskiego freskanta ilustrują doskonałej jakości fotografie.

Opis prezbiterium łódzkiej świątyni i jego szczegółowe zdjęcia to kolejny podrozdział książki Janusza Nowińskiego. Obok ołtarza głównego, wykonanego w 1721 r. w głogowskim warsztacie Ernesta Brogera i Jana Erntzgebera², znajdują się kolejne cztery monumentalne obrazy sztalugowe Adama Swacha, ilustrujące na ścianach prezbiterium cysterską tradycję modlitwy. Poniżej znajdują się stalle wykonane w latach 80-tych XVII w. przez brata zakonnego Adriana. Pierwotna kolorystyka stalli, imitująca marmur, została w połowie XIX w. przemalowana na kolor ciemnego brązu. W polach ich zaplecków został namalowany wielobarwny pochód świętych patronów łódzkiego konwentu.

W dalszej części książki umieszczono opis trzech z dziewięciu ołtarzy bocznych kościoła: św. Urszuli, św. Krzyża i Męczenników II Wojny Światowej. Uwagę zwraca ołtarz św. Urszuli – kolejne dzieło warsztatu Ernesta Brogera, w którym znajduje się kolekcja relikwii Kolońskich Męczenników, m.in. 55 relikwii głów okrytych cennymi tkaninami, wśród których odkryto ostatnio zespół unikatowych tkanin średniowiecznych³.

Osobne podrozdziały poświęcono w książce ambonie i konfesjonałom oraz organom. Autor zaznacza, że rokokową ornamentykę ambony, powstałej w 1735 r., dodano podczas jej renowacji w 1790. Z kolei, projektantem oryginalnych w swej formie konfesjonałów był Pompeo Ferrari. Stiukowa dekoracja sklepień, wykonana w ostatniej ćwierci XVII w. przez włoskich stiukatorów z warsztatu Bellotiego, kończy omówienie architektury wnętrza i jego wyposażenia.

Końcowym, jednak bardzo istotnym fragmentem opracowania jest prezentacja szeregu najciekawszych obiektów, zarówno rzemiosła artystycznego jak i malarstwa, pochodzących ze skarbcza i dawnego wyposażenia łódzkiego klasztoru. Są to między innymi: srebrna *Patena z Łądu* (znana też jako *Patena Kaliska*) – dar Mieszka III, monstrancja z ok. 1660 r., gotycki kielich mszalny czy srebrny tron wystawienia Najświętszego Sakramentu oraz srebrne antepedium z 1744 r. – wykonane przez toruńskich złotników Jana Letyńskiego i Jana Hausena (obecnie w katedrze we Włocławku).

¹ Por. A. E. Czerwińska, *Adama Swacha portret własny – czyli kilka uwag o sygnaturach i autoportretach barokowego artysty*, w: *Architektura znaczeń. Studia ofiarowane prof. Zbigniewowi Bani w 65. rocznicę urodzin i 40-lecie pracy dydaktycznej*, red. A. S. Czyż, J. Nowiński, M. Wiraszka, Instytut Historii Sztuki UKSW, Warszawa 2011, s. 425, 433. Swach namalował swój autoportret w Łądzie dwukrotnie: w 1711 r. – na pendentywie małej kopuły klasztornej kościoła, gdzie malarz jest przedstawiony jako św. Łukasz Ewangelista i w 1722 r. – na polichromii plafonu Sali Opackiej, w lewym dolnym narożniku klęczący Swach podtrzymuje krzyż niesiony przez św. Franciszka.

² Por. J. Nowiński, *Nieznanne ołtarze Mistrza z Lubiąża, czyli Ernesta Brogera, w pocyckim kościele w Łądzie nad Wartą*, *Saeculum Christianum* 3(1996)2, s. 129-140.

³ Wystawa tych tkanin miała miejsce w Zamku Królewskim w Warszawie w dniach 26.06-15.07.2014. Jej omówienie w: P. Mrozowski, J. Nowiński, *Prezentacja tkaniny herbowej z Łądu z XIII w. oraz tkanin dekorujących relikwie głów Towarzyszek św. Urszuli w Zamku Królewskim w Warszawie*, *Biuletyn Historii Sztuki* 76(2014)2, s. 303-310.

Opracowanie *Ląd* jest syntezą dotychczasowych badań prowadzonych przez kustosa klasztoru Janusza Nowińskiego, pokazującą w sposób poglądowy cały zabytek⁴. Niewątpliwym walorem książki jest możliwość obejrzenia szczegółów, które są trudno zauważalne, możliwość poznania lądzkiego klasztoru jego skarbcza. Opracowanie jest interesujące zarówno dla historyka sztuki, a także klarowne dla osób jedynie zainteresowanych tym zabytkiem.

Anna Kostrzyńska-Miłosz
Instytut Sztuki PAN